

„Žádná svoboda projevu neexistuje“

Rozhovor se Stanleyem Fishem

Peter Lowe – Annemarie Jonson

Pane profesore, jak to myslíte, když říkáte, že žádná svoboda projevu neexistuje?

Řada pojednání o svobodě projevu – zejména z pera těch, které bych označil za ideology svobody projevu – začíná tím, že označuje za normu situaci, v níž je řeč předkládána samoúčelně, čistě kvůli samotnému vyjádření. Podle tohoto pohledu představuje svobodný projev, schopnost otevřít ústa a vyslovit názor v atmosféře připomínající seminář, typickou situaci, a veškerá omezení svobodné promluvy jsou tedy odchylkou od této typické či normativní situace. Já začínám tvrzením, že se jedná o empirický omyl, že anomálii ve skutečnosti představuje prototypická situace akademického prostředí, kdy mluvíte jen proto, aby se vám dostalo odpovědi, a nepokoušíte se tím ničeho dosáhnout. K něčemu takovému dochází pouze v akademickém prostředí a za účasti velmi malého počtu lidí.

Teorie svobody projevu, která staví podobné nezávažné situace do centra svého zájmu, se mi tudíž jeví jako od počátku mylná. Já k věci přistupuji z opačné strany. Domnívám se, že normativní situace je situace spojená s nějakým omezením a že bychom měli rozlišovat spíše mezi různými restriktivními situacemi než mezi restrikcí na jedné straně a její absencí na straně druhé. Dalo by se to říct i tak, že s výjimkou situací, jako je univerzitní seminář, spolu lidé obvykle mluví za instrumen-

tálním účelem: snažíte se přimět druhého, aby něco udělal, snažíte se prosadit nějakou myšlenku, a v konečném důsledku nějakou akci. Z těchto důvodů existuje lidská řeč, a právě to mám na mysli, když říkám, že neexistuje žádný „svobodný projev“, tedy promluva, jejíž smysl spočívá pouze v samotné její produkci.

Ve své knize [*There's No Such Thing as Free Speech... And It's a Good Thing Too* (1994)] tvrdíte, že svobodný projev je nutno chápat na pozadí originární exkluze, která mu propůjčuje význam. Za jakých podmínek k této originární exkluzi dochází?

Než jsem se začal zabývat Prvním dodatkem americké ústavy či problematikou svobody projevu,¹ učil jsem řadu let o anglické renesanční poezii a próze, zejména o díle Johna Miltona (vlastně o nich učím dodnes). Milton samozřejmě přispěl k dějinám debaty o svobodě projevu a cenzuře svou *Areopagiticou*, vydanou v roce 1643, což je vášnivý a výmluvný protest proti parlamentem přijatému schvalovacímu zákonu.²

Značnou část *Areopagiticity* tvoří oslava tolerance v oblasti veřejného projevu, a to z důvodů, které dnes už chápeme poněkud lépe: čím více máme informací, tím moudřejši se dokážeme rozhodovat; čím více máme informací, tím lépe dokážeme využívat náš intelekt, takže získá na vyříbenosti a pronikavosti. Milton také upo-

zorňuje, že potlačit nějakou věc ještě neznamená se jí zbavit. Začne pouze žít romantickým podzemním životem a prospívá, místo aby byla vynesena na světlo dne, kde by ji bylo možné vyvrátit. To všechno jsou dnes známé argumenty a prvky rétoriky spojené se svobodou slova.

Miltonova *Areopagitica* však obsahuje jednu pasáž, která při takových debatách většinou zůstává nepovšimnuta, a pokud jí už někdo pozornost věnuje, činí tak s jistými rozpaky. Asi ve třetí čtvrtině svého traktátu Milton říká: „Nyní jistě chápete,“ a tón jeho textu naznačuje, že předpokládá, že to jeho čtenáři chápou odjakživa, „že když mluvím o toleranci a svobodě projevu, nemám na mysli katolíky. Je totiž musíme vyhladit.“³ Miltonovi obdivovatelé, zvláště pak ti, kteří ho spolu s Johnem Stuartem Millem pokládají za jednoho ze zakladatelů tradice svobodného projevu, si s touto pasáží nevědí rady a pokoušejí se ji ospravedlnit tvrzením, že Milton nebyl s ohledem na omezení své doby schopen vidět to, co vidíme my. Domnívají se, že naše pojetí svobody projevu je širší, svobodnější než Miltonovo, poněvadž nemáme v rukávu žádnou restrikcii, kterou bychom byli připraveni použít.

Rozdíl mezi Miltonem a námi ovšem nespočívá v tom, že chceme do oblasti svobody projevu zahrnout věci, které z ní on vylučuje, nýbrž v tom, že z ní vylučujeme něco jiného než on. Když Milton říká, že se jeho tolerance nevztahuje na katolický diskurz, dělá to proto, že podle něj řeč katolíků podrývá všechno, co od řeči jako takové očekáváme – zachování probíhající komunikace a nepřerušené hledání Pravdy. Stručně řečeno, má-li být řeč skutečně svobodná v souladu s jeho představami, katolíkům nelze dovolit, aby ji svobodně produkovali. Vypadá to možná paradoxně, ale Milton tak vlastně identifikuje obecnou podmínku: svobodný projev je to, co zůstane, jakmile rozhodneme, kterým formám projevu nesmí být dovoleno vzkvétat. „Zóna svobody projevu“ se rodí na pozadí toho, co jsme vyloučili. Každý začíná od předpokladu, co by se nemělo říkat; jinak by nemělo smysl říkat nic.

Nebo jiný příklad: jedním z předních zastánců svobody projevu v této zemi je Nat Hentoff,⁴ kritik známý svými články o jazzu, který se angažuje také v oblasti svobody projevu, ať už je daný projev sebepečybnější nebo sebeurážlivější. Před dvěma lety však Hentoff ze svých názorů ustoupil, když se ohradil proti univerzitám,

kteří dovolují vzkvétat určitým formám antisemitských projevů. Na tyto univerzity přišli stoupenci jistého muslimského uskupení a začali mluvit o „havěti požírající *bagely*, která ve středověku utekla z jeskyně a dnes stejně jako tehdy zamořuje svět“.⁵ Hentoff prohlásil, že tohle už je příliš. A podle mého názoru má každý z nás takový spouštěcí bod, kterého jsme si vědomi už od začátku nebo se vynoří v kritickém okamžiku.

Neexistuje nikdo, kdo by se domníval, že je možné říkat cokoli. Většina z nás by dnes neřekla: „No, samozřejmě chápete, že nemám na mysli toleranci vůči katolíkům.“ Ale zřejmě bychom řekli něco jako: „Nemyslím toleranci k neonacistům“ nebo „Nemyslím toleranci k projevům obhajujícím zneužívání dětí“. Ve světových dějinách se ještě nikdy nevyskytl člověk, který by podporoval svobodu projevu.

Zmiňujete se také o tom, že řeč je srozumitelná pouze na pozadí toho, co se neříká, toho, o čem se mlčí. Co myslíte tímto mlčením?

Toto mlčení souvisí s podobou veškerého diskurzu. Jak znovu a znovu geniálně upozorňuje Hobbess v *Leviathanovi*, sekvencní a racionální myšlení může probíhat pouze tehdy, byl-li v úvodu formulován a ustanoven určitý soubor stipulativních definic. Pokud nedefinujete téma, předmět, pokud nevymezíte pole, jež se chystáte zkoumat, nemůžete se pustit do práce, protože nevíte, kterým směrem se vydat. Hobbess rovněž poznamenává, že takové stipulativní definice jsou nutně exkluzivní. Vylučují jiné možnosti, jiné možné způsoby definování pole, z nichž byste bývali mohli vyjít; protože řeč a myšlení mohou probíhat jen v případě, že už něco existuje, a protože to něco, které už existuje, existuje místo něčeho jiného, co mohlo existovat, toto něco jiného, jež zde není, představuje implicitní pozadí, na němž zaznívá diskurz.

Napsal jste, že řeč nepředstavuje nikdy hodnotu samu o sobě, ale je vždy produkována v kontextu nějakého implicitního pojetí dobra, jemuž se v případě konfliktu musí podrobit. Mohl byste tuto myšlenku rozvést?

Takto obšírně jsem se snažil říct prostě jen to, že pokud člověk mluví, dělá to vždycky ve službách něčeho. V každé normální situaci mluvíte z nějakého důvodu: podáváte informaci, přikazujete, souhlasíte

te, tážete se, prosazujete nějaký záměr nebo ho ukončujete. Dalo by se to formulovat také tak, že řeč a komunikace symbolizují vzdálenost, která je mezi námi a situací, v níž bychom se ze všeho nejraději nalézali.

V ráji nebo v nebi (to mám pouze z druhé ruky) postrádá diskurzivní řeč smysl, neboť všichni už jsou tam, kde chtějí být, spojeni dokonale a nerozlišitelně s dobrem. Není tudíž potřeba komukoli cokoli říkat; jediný důvod, proč někomu druhému něco říkáme, totiž spočívá v tom, že chceme sebe i jeho postrčit kýženým směrem. V nebi však každý člověk prolétává na vytoženém místě, a proto je také velká literární díla, například Miltonův *Ztracený ráj*, líčí nikoli jako prostor komunikace, nýbrž jako prostor oslavy. Nebešťané promlouvají jako sbor, jehož všichni členové zpívají tutéž píseň a vydávají repetující, rituální a ceremoniální tón – slovem dlouhé, nekonečné amen či aleluja. Pouze na nebesích je lidské slovo svobodné a spontánní, protože nic neznamená; *nemusí* nic znamenat. V tomto slzavém údolí má řeč význam a účel, a když se nám zdá, že tento účel nějaká forma řeči ohrožuje, pokaždé ji zarazíme.

Austrálie nemá v ústavě zakotven princip svobody projevu, který by byl srovnatelný s Prvním dodatkem ústavy americké. Proč je nutné či žádoucí ústavně chránit svobodu slova?

Existuje jeden důležitý důvod, proč řeč potřebuje ústavní ochranu. Debaty o Prvním dodatku jsou často debatami o historii Prvního dodatku: o tom, proč byl původně zaveden.⁶ Podle jednoho názoru, který posledních třicet let prosazuje soudce Robert Bork,⁷ jemuž bylo, jak známo, odepřeno místo v Nejvyšším soudu, měli tvůrci Prvního dodatku původně v úmyslu chránit politický projev, a tedy zabránit tomu, aby vláda umlčovala své kritiky. Bork se domnívá, že by se První dodatek měl omezit na ochranu svobody politického projevu, a neměl by se tedy vztahovat na urážku, pornografii, hanobení a jiné společensky nežádoucí formy projevu. Souhlasím se soudcem Borkem. Zdá se mi, že ochrana politického projevu zakotvená v Prvním dodatku hraje ve společnosti, jež si nepřeje, aby vláda četnými protiprávními prostředky umlčovala své kritiky, klíčovou roli.

Tento pohled na První dodatek – pohled, který vykládá rozsah jeho ochrany

dosti úzce – byl poměrně rozšířen do padesátých a šedesátých let. Teprve později se začal prosazovat a víceméně prosadil názor, který bych označil jako liberální. Tímto termínem myslím pohled na První dodatek, který privilejuje a oceňuje projev jako takový, bez ohledu na jakékoli jeho případné důsledky v reálném světě.

Do padesátých a šedesátých let proběhlo několik vyrovnávacích testů (*balancing test*), které stály v centru právního uvažování o Prvním dodatku; práva jednotlivců na svobodu projevu byla uznána, ale současně se usilovalo o nastolení rovnováhy mezi nimi a jiným právy a hodnotami. Výsledkem bylo několik soudy navržených formulí, které si kladly za cíl instruovat občany, jak mají vyvážit různé zájmy. Jedna slavná formule, s níž přišel Oliver Wendell Holmes⁸ v průběhu několika soudních kauz na začátku 20. století, hovořila o kritériu „jasného a bezprostředního nebezpečí“, což znamenalo, že je třeba umožnit projev ve službách přímé, široké a otevřené debaty v demokratické společnosti až do okamžiku, kdy nabudeme přesvědčení, že účinek takového projevu může představovat ohrožení právě toho demokratického procesu, který jej umožňuje. Nikoho nepřekvapí, že ani jedna ze stran nebyla s touto formulací spokojena. Jedna z nich měla obavy, že při platnosti kritéria „jasného a bezprostředního nebezpečí“ se někteří lidé mohou ocitnout v pokušení vidět jasné a bezprostřední nebezpečí tak záhy, že by se to rovnalo cenzuře. Druzí se obávali, že budeme-li se držet kritéria jasného a bezprostředního nebezpečí, mohlo by se stát, že toto nebezpečí rozpoznáme, až když se naplní a bude příliš pozdě proti němu něco podniknout.

Ať už se v této konkrétní debatě přikloníme na kteroukoli stranu, myslím, že platí to, co jsem říkal – jednalo se o pokus nalézt rovnováhu mezi právem jednotlivce svobodně vyjadřovat své názory a touhami a potřebami společnosti a obce. Od padesátých a šedesátých let onen druhý pól zeslábl a stále častěji se setkáváme s rétorikou vycházející z Prvního dodatku, která hlásá svobodu jednotlivce. Výsledkem toho je dlouhý seznam hrdinů Prvního dodatku, kteří získávají proslulost tím, že říkají ty nejodpornější věci, jaké si lze představit, v situacích, které mají uškodit druhým lidem, uvést je do trapné situace nebo jim způsobit psychickou újmu. Tyto osoby jsou pak prezentovány jako nositelé těch nej-

lepších instinktů vlastních americkému experimentu.

V této verzi Prvního dodatku slavíte úspěch, pokud jste (a) co nejsprostší a (b) hájíte práva lidí, které považujete za sprosté. Tento názor je v této zemi spojen s American Civil Liberties Union, organizací, jejíž činnost spočívá v tom, že hledá věci, které se jí hnusí, a pak je podporuje.

Není ale pravda, že se o těch nejlepších principech, které stojí v základu mnoha problémů týkajících se společenské spravedlnosti a slušnosti, začne někdy přemýšlet a diskutovat až v souvislosti s těmi nejhoršími případy?

Já na žádné principy nevěřím, pokud tím slovem míníte abstraktní pravidla, která platí pro libovolný počet faktických situací, ale přitom nejsou s žádnou z nich spojeny. Kdykoli je takový „princip“ formulován, může mít podle mě pouze dvojitou podobu: buď je naprosto bezobsažný, neboť je formulován na tak vysokém stupni obecnosti – „budťež vy dokonalí“ –,⁹ že z něj nevyplyvá nic anebo naopak všechno; nebo jej prostupuje nějaký program, který se dosud neprojevil, a pak vůbec nejde o princip ve výše uvedeném smyslu. *Rétorická hodnota* principů je nicméně značná. Získáte-li na svou stranu ty správné „principy“, dokážete-li formulovat svůj program a doslova ho odít do vhodných pompézních frází, budete proti svým protivníkům ve velké výhodě. Proto také, ačkoli trvale zpochybňuji koherentnost většiny argumentů a doktrín vycházejících z Prvního dodatku, nikdy nenabádám lidi, aby přestali formule Prvního dodatku používat – právě proto, že mají takový dopad. Svoboda projevu, práva jednotlivce, nastolení autonomie, svoboda od vládních restrikcí – to jsou kouzelné fráze. Vtip je v tom naplnit tyhle kouzelné fráze obsahem, který následně povede k výsledku, o nějž usilujete.

Napsal jste, že svoboda projevu je konceptuální nemožnost, v první řadě proto, že nelze mluvit svobodně. Proč tomu tak je?

Nejenže nelze mluvit svobodně, ale není to ani žádoucí. Šlo by totiž o situaci, kdy je řeč pronášena bez jakéhokoli důvodu. Jakmile ji pronášíme z nějakého důvodu, nutně, byť toliko implicitně, tím rušíme všechny ostatní důvody, proč jsme mohli mluvit. Řeč by tudíž mohla být svobodná pouze v případě, kdy by nic neznamenala.

Svobodný projev je projev, který nemá žádný význam.

Jakmile do věci vstoupí význam, tvrzení, predikace, svoboda se vytrácí, a to je, řekl bych, jen dobře, poněvadž chceme, aby řeč něco znamenala. Nechceme žít ve světě, kde lidské promluvy postrádají význam – k ničemu se nezavazují ani vás neinformují nebo s vámi žádným způsobem nepolemizují. Nemožnost svobody projevu představuje jednu z radostných stránek naší existence, a nikoli důvod k nářkům. Žádná svoboda projevu neexistuje – naštěstí.

Jak hodnotíte příspěvek Kritické rasové teorie (*Critical Race Theory*)¹⁰ k diskurzu podporujícímu rétoriku Prvního dodatku?

Domnívám se, že představitelé Kritické rasové teorie se ocitají v obtížné situaci, jakmile přijmou rétoriku Prvního dodatku a hledají morálně nadřazenou pozici, z jejíhož hlediska budou rasisté buďto nuceni nahlédnout pochybenost svého postoje, anebo podrobeni všeobecnému odsudku. Protože si představitelé kritické rasové teorie spolu s liberály cení racionálního diskurzu, považují za svůj úkol prokázat, že rasistická řeč je iracionální, a že tudíž v jistém smyslu ani o řeč nejde. To však svědčí o nesprávném vyhodnocení povahy nepřítelů i o chybné volbě strategie k jeho porážce.

Ti, kdo pronášejí rasistické výroky (jak je označujeme my), by takové označení nepřijali. Lidé, které považujeme za rasisty, se ráno neprobudí a neřeknou si: „Dneska půjdu a budu pronášet rasistické žvásty.“ Říkají naopak (stejně jako my): „Dneska půjdu a řeknu pravdu“. Jakmile si uvědomíte, že rasisté na sebe nepohlížejí jako na rasisty, ale jako na šířitele pravdy, pak vám dojde, že v případě nenávistných nebo rasistických projevů, jak je označujeme, nejde o žádnou anomálii, o kognitivní chybu, o korigovatelný omyl, o něco, co lze diagnostikovat, a tedy vyléčit, ale že se ve skutečnosti jedná o rozumově zdůvodněné, pravdivé vypovídání o představách, kterými my náhodou opovrhujeme.

Správná reakce na názor nebo morálku, jimiž opovrhujete, nespočívá v tom, že se budete snažit je napravit nebo že přimějete jejich stoupence, aby si sedli a přečetli si pojednání Johna Stuarta Milla *O svobodě*.¹¹ To nepomůže. Jediný způsob, jak bojovat proti nenávistnému a rasistickému projevu, je uznat, že se jedná o projev vašeho nepřítelů. A na projev vašeho nepřítelů

tele nebudete reagovat tím, že se ho budete snažit uzdravit, ale tím, že se ho pokusíte vymýtit. Pokud se budou představitelé Kritické rasové teorie a jiní uchylovat k univerzalistickému liberálnímu předpokladu, podle něhož nenávislný projev představuje jakýsi druh anomálie, již by jako takovou dokázal nahlédnout každý z nás, pak nemohou zvítězit. Zvítězí jen za podmínky, že se opravdu budou snažit zvítězit, a ne když přijmou za svůj výrok soudce Brandeise,¹² že „Nejlepší dezinfekcí je denní světlo.“

Toto klíše popírá veškeré známé dějiny, které nás učí, že formy projevu, jakmile se jednou dostanou do oběhu, na denním světle nezanikají, naopak spíše přitahují pozornost některých posluchačů a začínají se šířit efektivnějším způsobem. Uvědomuji si, že v rámci liberálního diskurzu, k němuž se všichni tak či onak hlásíme,

jde o kacírský názor. Ale připadá mi, že musím souhlasit s americkým politikem a publicistou Patem Buchananem,¹³ který kdysi prohlásil: „Pokud je možné zamořit přírodní prostředí, potom se dá zamořit i prostředí kulturní a duševní.“

Přeložil Milan Orálek.

Tento rozhovor je zkrácenou verzí rozhovoru, který byl původně otištěn v UTS Review. Autoři děkují za pomoc a spolupráci Stephenu Mueckovi a Peteru Loweovi.

Aluze děkuje profesoru Fishovi za svolení k otištění překladu.

Aluze wishes to thank the publisher and professor Fish for their permission to publish this interview.

Stanley Fish (1938) – významný americký literární a právní teoretik a v současnosti profesor na Florida International University v Miami. V počátcích své akademické dráhy se zabýval anglickou renesanční poezií (mj. Johnem Skeltonem). Pro svůj důraz na čtenářský podíl na produkci významu bývá řazen k literárněteoretickému směru nazývanému *reader-response criticism*. Jeho nejvýznamnějšími pracemi jsou monografie *Surprised by Sin. The Reader in Paradise Lost* (1967) a soubor esejů *Is There a Text in This Class* (1980) (*Aluze* 5, 2002, č. 3, 67–76). Dále byl v češtině publikován článek „Impérium vrací úder“ (*Aluze* 11, 2008, č. 2, s. 127–131) a dvě studie pod společným názvem *S úctou věnuje autor* (UČL AV, Praha – Brno 2004). Zde uvedený rozhovor vznikl u příležitosti vydání Fishovy práce *There Is No Such Thing as Free Speech: And It's a Good Thing Too* (New York, Oxford University Press 1994).

Poznámky:

1 [Text Prvního dodatku americké ústavy zní: „Kongres nevydává žádný zákon, který by zaváděl oficiální náboženství anebo zakazoval náboženství svobodně provozovat; který by omezoval svobodu projevu či tisku; právo lidu pokojně se shromažďovat a požadovat od vlády nápravu křivd.“ – *Pozn. překl.*]

2 [Šlo o tzv. *Licensing Order* z roku 1643, který zaváděl předběžnou cenzuru, registraci všech publikací, umožňoval konfiskaci závadných materiálů a postih jejich tvůrců. – *Pozn. překl.*]

3 John Milton, *Prose Writings*, London, Dent Dutton 1974, s. 182. [Fish zde parafrázuje následující pasáž Miltonova textu: „I mean not tolerated popery and open superstition, which, as it extirpates all religions and civil supremacies, so itself should be extirpated, provided first that all charitable and compassionate means be used to win and to regain the weak and the misled...“; česky: „Nemíním tím, že bychom měli trpět zřejmou pověřivostí a papeženstvím, jež chce vykořenit všechna náboženství a všechnu občanskou moc, takže samy musí být vykořeněny, ovšem když už se dříve užilo všech laskavých a mírných prostředků, aby byli přesvědčeni a získání slabí a svedení...“ (*Areopagitica aneb Řeč o svobodě tisku*, přel. Josef Milde, Praha, Rudolf Mikuta 1946, s. 67.) – *Pozn. překl.*]

4 [Nathan Irving Hentoff (1925) – publicista, romanopisec a historik. Píše také o countryové hudbě. – *Pozn. překl.*]

5 [Jednalo se o představitele afroamerického islámského hnutí Nation of Islam založeného v roce 1930. – *Pozn. překl.*]

6 [Stalo se tak v roce 1791. První dodatek byl spolu s dalšími deseti dodatky součástí Listiny základních práv a svobod (*Bill of Rights*). – *Pozn. překl.*]

7 [Robert Heron Bork (1925) – americký právník. Na člena Nejvyššího soudu byl nominován v roce 1987 prezidentem Reaganem, avšak senát jeho jmenování zamítl. – *Pozn. překl.*]

8 [Oliver Wendell Holmes jr. (1841–1935) – americký právník. – *Pozn. překl.*]

9 [„Budtež vy tedy dokonalí, jako i Otec váš, kterýž jest v nebesích, dokonalý jest.“ Matouš 5,48 (kralický překlad) – *Pozn. překl.*]

10 Pro rozbor vztahu mezi Kritickou rasovou teorií a Prvním dodatkem viz Mari J. Matsuda – Charles R. Lawrence – Richard Delgado – Kimberlè Williams Crenshaw (eds.), *Words that Wound: Critical Race Theory, Assaultative Speech, and the First Amendment*, Boulder, Westview 1993. [Kritická rasová teorie je obor, který se zformoval v osmdesátých letech 20. století a který zkoumá vznik a fungování bělošské nadvlády a její udržování prostřednictvím existující legislativy. Cílem této disciplíny (či hnutí) je odstranění rasového útlaku. Kritická rasová teorie má řadu subdisciplín – Critical Race Feminism, Latino Critical Race Studies, Asian American Critical Race Studies apod. – *Pozn. překl.*]

11 [Původně vydáno v roce 1859. Česky: *O svobodě*, přel. K. Radil, Praha, J. Otto 1913. – *Pozn. překl.*]

12 [Louis Dembitz Brandeis (1856–1941) – americký právník, v letech 1916–1939 soudce Nejvyššího soudu USA. – *Pozn. překl.*]

13 [Patrick Joseph Buchanan (1938) – v minulosti působil mimo jiné jako poradce prezidentů Nixona, Forda a Reagana. – *Pozn. překl.*]